

L'educador/a social i la discapacitat: procés d'enfrontament, alteració i indignència

Jordi Planella
Educador social, Llicenciat en Ciències de l'Educació i Doctor en Pedagogia. Professor agregat de Pedagogia Social i director del Grau en Educació Social (UOC).

Oscar Martínez
Diplomat en Educació Social, Llicenciat en Psicopedagogia i postgraduat en Inserció Laboral. Professor de la Facultat d'Educació Social i Treball Social Pere Tarrés (Universitat Ramon Llull) Consultor de Psicopedagogia a la Universitat Oberta de Catalunya (UOC). Educador Social de TEB d'Habitatge.

Tots dos són membres del Colectivo Zotikos (colectivozotikos.org) i autors del llibre *Alterando la discapacidad. Manifiesto a favor de las personas*. Barcelona: Eديوoc, 2010.

1 INTRODUCCIÓ

Quan ens preguntem pels elements que configuren el títol del present article, rarament posem èmfasi en el professional (l'educador/a social). Sempre acabem incidint en la discapacitat i de forma més concreta en els subjectes que sustenten aquesta categoria. El nostre objectiu és revisar les formes relacionals de l'educador i la discapacitat i ho farem a partir de tres grans paràmetres: l'enfrontament, l'alteració i la indignència.

Poques vegades, en l'exercici de la professió i en la reflexió sobre el mateix, partim de la premissa que proposa Jean Vanier: "tota persona és una història sagrada. Si tota persona esdevé una història sagrada aleshores canvia de manera radical la nostra mirada a la persona amb discapacitat". És aleshores que té sentit la frase de Gardou: "transformar la nostra mirada és una prioritat per desenvolupar en cada persona tota la perfecció que disposa en potència. Però cal, sobretot, canviar la nostra mirada interior, és a dir, harmonitzar la nostra forma de viure i de pensar en una unitat retrobada". Tot plegat té a veure amb mirar positivament a les persones, amb desterrar les etiquetes i els estigmes, en trencar les categories que no fan més que dinamitar les seves possibilitats de ser. Moltes institucions (malgrat el que aparentment vulguin fer-nos creure) segueixen pensant que amb moltes persones amb discapacitat no es pot fer res. Si canviem aquest lema i en el seu lloc escrivim a l'entrada de les institucions: sempre es poden fer coses! Tothom té el dret (i les capacitats) d'evolucionar!. Aleshores la perspectiva és molt diferent. Tot plegat ens obliga a treballar contra el que denominem la "Tiranía de la Discapacitat" i els "Discursos oficials de la Discapacitat".

2 EXERCICI INICIAL, INDIVIDUAL I GRUPAL, A L'HORA DE TREBALLAR AMB PERSONES AMB DISCAPACITAT

Exercici individual en el camp de la discapacitat

Treballar amb persones amb discapacitat hauria de suposar un procés personal de reflexió i redefinició de molts aspectes que no hauríem de donar per suposat ni hauríem de deixar de donar-hi la importància que tenen. Hi ha equips d'educadors que porten anys treballant i poden no haver fet aquest exercici d'introspecció, de clarificació de conceptes, de reflexionar sobre l'altre des d'un mateix. Des de la perspectiva que nosaltres entenem el treball socioeducatiu és indispensable fer-se algunes preguntes quan es comença a treballar amb aquest col·lectiu:

Quines són les meves limitacions o discapacitats? Quantes vegades a la meua vida he tingut l'oportunitat de protagonitzar el rol de persona amb discapacitat o amb limitacions en diferents àrees? Què em va suggerir allò? Com em posicionaré quan al llarg de la meua vida tingui una discapacitat, ja sigui temporal o permanent?

Quina és la meua relació amb les persones amb discapacitat del meu entorn? He establert algun vincle més o menys estable amb alguna persona amb discapacitat? Estableixo una relació diferent amb una persona amb discapacitat que amb una altra que no en té? Quines són les diferències que estableixo i perquè crec que es dona aquesta situació?

Com definiria el terme persona? Quin és el concepte de persona amb discapacitat que tinc? Quines són les àrees que con-

TOT PLEGAT TÉ A VEURE AMB MIRAR POSITIVAMENT A LES PERSONES, AMB DESTERRAR LES ETIQUETES I ELS ESTIGMES, EN TRENCAR LES CATEGORIES QUE NO FAN MÉS QUE DINAMITAR LES SEVES POSSIBILITATS DE SER

sidero que són importants a tenir en compte en una persona sigui el col·lectiu que sigui?

El que ens proposem amb aquests interrogants és reflexionar sobre les nostres pròpies limitacions i clarificar el fet que en realitat totes les persones tenim certes "discapacitats"; és cert que moltes d'elles no arriben al mínim perquè des d'un punt de vista mèdic o jurídic esdevinguin "possibilitat de certificació de discapacitat". Per altra banda es pretén també iniciar una reflexió sobre el concepte d'home i de persona per tal de poder plantejar el eixos que considerem importants a tenir en compte en la generació d'aquest concepte, analitzar-los i posteriorment poder-los aplicar en relació a les accions que com a professionals desenvolupem amb els usuaris. Pretenem en definitiva, aproximar-nos a la persona amb discapacitat i a l'antropologia que la sustenta. Ho fem en el sentit que hi dóna Mondin a la seva *Storia dell'Antropologia Filosofica* (2002) al referir-se a les diferents concepcions que fonamenten i caracteritzen tota perspectiva, tota mirada sobre l'humà. Per establir aquesta reflexió serà indispensable, doncs, passar per la conceptualització de persona amb discapacitat que puguem fer. L'esperança és que puguí arribar un moment on no siguin necessari qualificar a les persones amb l'adjectiu "discapacitat".

Està clar que aquest primer exercici requereix d'un procés amb una actitud positiva i oberta a poder fer-nos i refer-nos preguntes que ens condueixin, potser, a respostes que d'entrada ens siguin incòmodes. Es tracta del que de manera radical i provocativa ens diu Guillermo Borja: *"La diferencia entre terapeuta y paciente es que el primero reconoce su enfermedad, seguirá estando enfermo y no se opondrá a este continuo caminar. Mientras que el segundo se niega, se quiere quitar la enfermedad y su fantasía es seguir el tratamiento para no ser más un enfermo"* (1995:76).

Cal una posició de màxima sinceritat per a un mateix si realment s'està disposat a generar canvi i poder desenvolupar els temes essencials que envolten el treball amb la discapacitat i amb les hipotètiques diferències socialment construïdes.

Exercici grupal per a un equip (amb ganys de canvis)

Si el primer exercici pot arribar a ser dur, contundent i generador de nous interrogants, (així com sentir-se incòmode amb les respostes que surgeixin) aquesta segona proposta pot esdevenir una autèntica oportunitat de creixement de l'equip, i per tant, una possibilitat de canvi i transformació en el dispositiu on es treballi.

La posada en comú de la reflexió del primer exercici i la possibilitat de poder arribar a un consens pot esdevenir clau per

al disseny de línies estratègiques i maneres d'intervenir amb els subjectes. Les coherències en aquest sentit ajudaran a la generació d'espais socioeducatius amb objectius i finalitats més clarificades. El grup de professionals, és l'espai on es manifesten (o es poden manifestar) les nostres diferències, les nostres particularitats, les nostres "petites discapacitats". És en aquest sentit que el pas d'allò individual a allò grupal esdevé un dels eixos vertebradors de l'esmentat procés.

Els dos nivells, individual i grupal, esdevenen el camí de la professionalització, que en realitat es tracta de la "desprofessionalització". Com puc descobrir-me com a persona, si el meu personatge és l'essència de la meua màscara professional?. És en aquest sentit que Drouard ens diu que *"aquesta interioritat a la que accedirà l'educador a través de la introspecció, el convidarà a aprofundir en el que ell mateix és, a ajustar els seus comportaments, a integrar els seus canvis, a transformar els seus recursos, etc."* (1999:66). La vida interior de l'educador i del seu equip, té molt a veure amb la perspectiva del professional com a pelegrí, com a cercador, com algú que es pregunta en què contribueix la seva feina quotidiana en la millora i transformació del món.

Malauradament aquest pas, l'exercici d'encetar el camí que permetrà la trobada directa amb la persona (amb discapacitat), resta latent en la seva fase de projecte i somni. Massa sovint no tenim present les paraules incisives de Carlos Skliar: *"porque la discapacidad, así como la normalidad, no es un concepto moral sino social; no es una retórica que se desliza libremente de observación en observación; no es una medida del otro, sino una percepción de la distancia a su respecto"* (2009:15).

3 EL TREBALL AMB PERSONES AMB DISCAPACITAT DES DE L'ESTRUCTURA INDIGENT

3.1. Situant-nos en la indigència humana

Tot i que la indigència podríem pensar-la només des del punt de vista de la manca d'autonomia per alimentar-se, vestir-se o accedir a uns mínims mitjans de subsistència, també la podem pensar des del punt de vista de la posició de fragilitat de qual-sevol ser humà (Soler, 1966). Des del moment del naixement necessitem d'estructures, utensilis, vincles, relacions per poder desenvolupar-nos i créixer des d'una estructura creadora de la persona. Potser, tot plegat, respon a massa necessitats d'allò extern per a conformar-nos com a persones; massa externalització d'aspectes que tenen a veure amb la creació del concepte general de persona. En aquest sentit, està clar que l'ésser humà segurament conforma l'animal amb més dificultats per concebre's com a tal. No en va, l'*Emili* de Rousseau ja advertia del naixement de l'ésser humà de forma pobre i subjecte a *"les misèries de la vida, al sofriment, a les necessitats, als dolors"*. Podem exposar que *"l'ésser humà té la capacitat de construir-se, per sí mateix, en noves necessitats, necessitats que no existien amb anterioritat, però que li resulten vitals"* ▶

per a subsistir i desenvolupar-se" (Torralba, 1998). La indigència es podria produir quan aquestes necessitats, inicials o creades, no es poden aconseguir cobrir d'alguna manera. I és aquí on l'acció social hi juga un paper important perquè ha de saber detectar, en primer lloc, les necessitats de la persona i saber empoderar-la com perquè sigui capaç de generar per sí mateixa un desenvolupament suficient com per cobrir-les.

3.2. El concepte de persona com a estructura indigent i des de les necessitats humanes

Les diferents àrees que hem plantejat, des de Colectivo Zotikos, en altres textos com a eixos de treball, com ara l'àrea espiritual a Martínez i Planella (2010), esdevenen, sense cap dubte, enunciats que contenen tot un seguit de necessitats que convé tenir en compte a l'hora de programar o de generar dispositius d'atenció a persones amb discapacitat. Està clar, que la persona té unes necessitats conjunturals a la condició humana, com ara tot allò que té a veure amb allò orgànic, a l'ordre físic. Torralba fa especial èmfasi en el que té a veure amb allò ètic, estètic, polític, cognoscitiu i religiós, i ho engloba sota el paradigma de l'Antropologia del cuidar. Ens emmarca en uns eixos que, de no ser satisfets, ens podrien portar a una situació de l'ésser humà que estaria en el límit de l'estat vegetatiu.

Basar-nos en algunes idees de la filosofia de Simone Weil (1909-1943), com ara l'acció social, l'ordre, la llibertat, l'obediència, la responsabilitat, la igualtat, la jerarquia, l'honor, la seguretat, el risc, la propietat privada, la propietat col·lectiva, la veritat i l'arrelament, poden estructurar els següents apartats (1999):

- **L'acompanyament¹ en l'ordre** esdevé el primer punt que suggerim tenir en compte. Partim de la idea que la persona

CAL UNA POSICIÓ DE MÀXIMA SINCERITAT PER A UN MATEIX SI REALMENT S'ESTÀ DISPOSAT A GENERAR CANVI I PODER DESENVOLUPAR ELS TEMES ESSENCIALS QUE ENVOLTEN EL TREBALL AMB LA DISCAPACITAT I AMB LES HIPOTÈTIQUES DIFERÈNCIES SOCIALMENT CONSTRUÏDES

en sí es sent més còmode quan té la percepció de tendir a l'acció d'endreçar (o endreçar-se) des de tots els punts de vista. Això significa poder visualitzar, no només la direcció en que hem de caminar a la vida, si no poder veure el camí per on estem passant, amb el màxim de dades possibles. Es tracta d'un paradigma de l'educació social que garanteix protagonisme a la persona i, per tant, garanteix que el camí que es dissenya i per on passa en el present té a veure amb la seva expectativa i forma part d'un procés de participació. En definitiva, que la persona que camina és la principal protagonista. El caos pot esdevenir una greu interferència per a la consecució dels objectius vitals que es proposi. En aquest sentit, Torralba relaciona aquest aspecte com la possibilitat del desig de pertanyer a certa jerarquia i que podria tenir a veure amb la confiança que podria desprendre certs professionals en relació amb l'usuari. En tot cas, el model educatiu amb el que ens identifiquem possiblement no encaixi amb aquest aspecte però sembla important debatre-ho i tenir-ho en compte.

- **L'acompanyament en la llibertat** és la segona proposta indispensable per explicitar a qualsevol dispositiu d'atenció a les persones amb discapacitat. L'ésser humà existeix, a vegades, en funció de les possibilitat d'elecció que té, i en

© Paco Ayala

funció de les decisions que pren. Des de les decisions més transcendents fins aquelles que fan referència a la vida quotidiana que genera la condició d'humà. És per això que les propostes merament assistencials queden enrere de tota proposta que susciti una mínima intenció d'empoderament de les persones. No parlem únicament d'una assistència física, si no d'una proposta conceptual d'assistència des de la capacitat de qualsevol persona per a decidir en qualsevol àmbit de la seva vida. Tot plegat ens suscita la idea de la generació de propostes educatives que tinguin per objectiu ensenyar a decidir, tenint en compte que podem trobar-nos amb moltes persones que hagin perdut o que mai hagin tingut l'experiència de triar.

- **L'acompanyament en l'obediència** podria generar certes reticències per part de les propostes socioeducatives, però Torralba la relaciona amb les propostes de la filòsofa francesa Weil que distingeix entre *"obediència a les regles establertes i obediència als éssers humans vistos com a caps"*. Arribat a aquest punt cal referir-nos a la relació de poder que pot impregnar-se en alguns dispositius d'acció social que no tinguin en compte cap d'aquest ítems. L'anulació de la possibilitat d'esdevenir persona porta a la idea de submissió de l'usuari en tots els sentits i viceversa. La justificació de les regles i la generació d'espais de consens i discussió entorn a elles podrien ser el millor exercici d'acompanyament. En tot

cas, apuntem la idea de que el projecte vital de les persones a les que acompanyem, son el lligam d'obediència que els professionals tenim vers elles.

- **L'acompanyament en la responsabilitat** es refereix, segons Weil, al fet que per part de les persones, tenen de sentir-se útils o fins i tot indispensables en alguns moments. La discapacitat podria atribuir al subjecte, per part d'altres persones, una disminució d'habilitats o la imperfecció d'aquestes. En aquest cas ens caldrà una reconstrucció del concepte de discapacitat i dels límits entre aquesta i la "no-discapacitat". Cal tenir en compte que la presència d'un professional de l'acció social davant d'aquest subjecte ja pot suposar la generació d'una mancança. En aquest cas cal plantejar-se l'objectiu de desaparèixer com a professional i projec-

tar el final de la intervenció per tal de construir la necessitat de ser-hi per sempre. En tot cas, si es donés la situació que no és possible desaparèixer caldria veure en quina mesura podem disminuir la presència i generar més autonomia, autosuficiència i també percepció d'autosuficiència del subjecte.

- **L'acompanyament a la igualtat** està contextualitzada entorn a la base que explica Weil, que "el respecte se li deu a l'ésser humà com a tal" i que consisteix en un *"reconeixement públic (...) expressat per les institucions i els costums"*. En aquest sentit, està clar que l'acompanyament a la igualtat comença amb l'article 8 del capítol IV del codi deontològic de l'educador social que fa referència al tracte igualitari que ha de tenir qualsevol usuari d'un servei. En tot cas, el professional ha de mirar de fer un treball de concienciació sobre aquest dret que esdevé condició humana i la justícia que suposa aquest tracte igualitari.
- **L'acompanyament en l'honor**, Torralba el relaciona amb la dignitat ontològica i ètica i també a la social. Es refereix als factors externs que determinen si l'acció d'una persona o contra una persona, respón als costums socials. Diu l'autor esmentat que *"el respecte i la consideració social mai han de perdre's de vista en els processos del cuidar"*. En aquest aspecte s'han de basar també els plantejaments de creació de projectes, però també d'activitats dissenyades per aten-

TREBALLAR AMB PERSONES AMB DISCAPACITAT HAURIA DE SUPOSAR UN PROCÉS PERSONAL DE REFLEXIÓ I REDEFINICIÓ DE MOLTS ASPECTES: COM DEFINIRIA EL TERME PERSONA? QUIN ÉS EL CONCEPTE DE PERSONA AMB DISCAPACITAT QUE TINC?

dre persones amb discapacitat. La generació de propostes, d'espais d'aprenentatge per tal que les persones puguin ser autònomes en la percepció d'aquesta dignitat, son un tema pendent a explicitar en les propostes del sector.

- **L'acompanyament en la seguretat**, que és una "necessitat essencial de l'ànima" tal i com explica Weil. El professional hauria de procurar que l'usuari tingués la percepció de seguretat, no només física, si no intel·lectual i espiritual. Només el fet de poder sentir-se segur fa que les persones puguin desenvolupar-se de manera tranquil·la, sense por, amb naturalitat. La persona amb discapacitat al llarg de la seva vida és possible que hagi passat per circumstàncies d'inseguretat on la por, justificada o no, ha estat la principal percepció evitant poder desenvolupar-se. Seguretat és el fet de tenir tota la informació al respecte d'un mateix, cosa que en alguns moments podria deixar de succeir pel fet de creure'ns per sobre de l'altre i pensant que som els únics que podem gestionar la informació només pel fet d'adoptar el rol de "persones sense discapacitat"
- **L'acompanyament en el risc**. El desenvolupament social i educatiu té una part de risc important. En un moment o altre hem d'arriscar com a professionals, un risc controlat al màxim però, al cap i a la fi, risc. Amb les persones amb discapacitat haurem d'arriscar malgrat poder equivocar-nos i no haver mesurat, en alguna ocasió, el que pot esdevenir el risc. Però només en el grau de risc veiem la possibilitat de poder fer una proposta socioeducativa d'empoderament.
- **L'acompanyament en la propietat privada**, té a veure, conceptualment, amb allò personal, des de les idees, des dels moments, fins als objectes concrets de la nostra habitació. La personalització dels diferents dispositius és absolutament necessària tenint en compte que és un factor de vinculació amb l'entorn, de seguretat fins i tot. Aquest aspecte és un dels que cal desenvolupar més als recursos residencials siguin quins siguin els graus d'autonomia de les persones a les que atenem. Moltes vegades es donen situacions de control sobre els espais privats de les persones, sense que hi hagi una reflexió al voltant. La intimitat esdevé un plaer per a moltes persones i no hauria de ser menys en aquests casos el fet de poder tenir els teus propis secrets (Martínez i Planella, 2010).
- **L'acompanyament en la propietat col·lectiva**. Si fem referència a un dispositiu on cal compartir determinats espais, caldrà gestionar determinats conflictes. Tot i que comencen a fer-se projectes generadors d'autonomia convé que reflexionem sobre les relacions col·lectives. Una persona ha de ser a partir d'ell mateix, i cal generar plataformes i espais per a desenvolupar aquest aspecte al màxim, per personalitzar els dispositius i allò que treballem amb els usuaris.
- **L'acompanyament a la veritat** seria el treball en contraposició a la mentida, a l'engany. La posició del professional en la creença de la diferència, de la "no discapacitat", podria fer caure en l'error de faltar a la veritat en alguns aspectes de la nostra tasca professional. Apunta Torralba (1998) a la seva Antropologia del cuidar que *"la voluntat és veritat intrínseca a l'esser humà i el desig de saber allò que les coses son realment és fonamental"*. Segurament, doncs, això fa que les persones esperem, d'entrada, que ens tractin (sigui el tipus de relació que sigui) des de la veritat.
- **L'acompanyament en l'arrelament** el podríem enquadrar com un dret personal. Tothom tenim una història, unes persones amb les que hem confiat, una persona de referència, de les que hem après, a les que estimem... Tot plegat, l'experiència vital ens porta a un arrelament que alhora ens pot garantir la seguretat de la que abans parlàvem. Quan ens posicionem en el punt de vista del professional hem de garantir el treball d'aquest aspecte i veure de quina manera

L'EMPODERAMENT I EL PROTAGONISME DE LES PERSONES SÓN ELS PUNTS CLAU A L'HORA DE CREAR NOVES PROPOSTES

LA DISCAPACIDAD, ASÍ COMO LA NORMALIDAD, NO ES UN CONCEPTO MORAL SINO SOCIAL

es pot ajudar positivament a construir la identitat i la vida de les persones a les que atenem.

¹Pel que fa a la comprensió del model d'acompanyament, partim de la perspectiva que hi hem donat a Planella (2006).

4 REFLEXIONS SOBRE ELS MODELS TRANSFORMADORS I D'EMPODERAMENT EN FRONT ALS MODELS ESTÀTICS (I PATERNALISTES)

L'exposició que hem fet sobre un model d'alteració de la discapacitat és un pas endavant per a la deconstrucció social del concepte de discapacitat que només finalitza en el moment en que la deconstrucció és tant profunda que desapareix el propi concepte. Aquesta deconstrucció només existeix perquè durant segles, no hem parat de formular, crear i recrear el concepte de discapacitat des de tots els punts de vista que hem pogut imaginar.

En certs aspectes creiem que aquesta construcció només ha vingut donada per poder justificar les actuacions dels mal ano-

menats "sense discapacitat" des d'una adopció d'una mirada superior que parla "de" sense tenir en compte els subjectes. Tot i que també és cert que en aquest aspectes hem avançat molt. Només cal llegir els materials de Tomás Castillo (2007) i adonar-se'n que hi ha visions sobre la discapacitat que donen un gir radical als punts de vista fins ara clàssics.

L'empoderament i el protagonisme de les persones són els punts clau que creiem que cal posar sobre la taula a l'hora de crear noves propostes de dispositius o programes i reorganitzar els existents. D'aquesta manera les veus dels participants dels projectes seran molt més tingudes en compte augmentant la seva autonomia en la creació del seu propi projecte personal de vida. Però l'educador, des de la seva dimensió personal i íntima, ha d'aprendre a treure's la màscara que el protegeix i el separa, i ha d'aprendre a ser menys per tal que l'altre sigui una mica més. ■

BIBLIOGRAFÍA

- CASTILLO, T (2007) Déjame intentarlo. Barcelona: CEAC Editorial.
- BORJA, G. (1995) La locura lo cura. Manifiesto psicoterapéutico. Pamplona: La Llave.
- DROUARD, Y. (1999) L'éducateur spécialisé en foyer de centre d'aide par le travail. Vivre l'homme intérieur. Paris: L'Harmattan.
- MARTINEZ, O; PLANELLA, J (2010) Alterando la discapacidad. Manifiesto a favor de las personas. Barcelona: Editorial UOC.
- MONDIN, B. (2002) Storia dell'Antropologia Filosofica. Bolonya: Edizioni Studio Domenicano (2. Vols.).
- PLANELLA, J. (2006) Subjetividad, disidencia y discapacidad. Prácticas de acompañamiento social. Madrid: Fundación ONCE.
- PLANELLA, J. (2009) Ser educador: entre pedagogía y nomadismo. Barcelona: Ediuoc
- SOLER, P. (1966) El hombre, ser indigente. Madrid: Guadarrama.
- TORRALBA, F (1998) Antropología del cuidar. Madrid: Edita Institut Borja de Bioética y Fundación Mapfre Medicina.
- WEIL, S. (1999) Oeuvres. París: Gallimard

